
STEFAN ŽULKJEVSKI

DINAMIKA KNJIŽEVNE KULTURE*

1.

Istraživanje pojava književnog života poslednjih sto godina, odnosno preciznije, od 1890. godine do današnjeg dana, zahteva kolektivan, planski i koordiniran rad, ako hoće brzo da nadoknadi istraživačku zapuštenost u toj oblasti i da pruži svojevrсни materijal za sintezu istorije poljske književne kulture naše epohe.

Takav plan zahteva usklađenost osnovnih pretpostavki planiranih istraživanja. Međutim, ona zahtevaju neobično mnogo vremena. Treba težiti ka tome da se izbegne obraćanje istim izvorima i arhivima koje su više puta istraživali razni istraživači. Obrnuto, treba se truditi da opis izvora, izbor podataka koji su u njima sadržani i koje je jedan naučni radnik izvršio mogu da služe mnogima, i to za različite zadatke obuhvaćene zajedničkim delokrugom nauke o književnoj kulturi, o razvoju književnog života, o problemima sociologije književnosti prethodno naznačenoga razdoblja.

Treba se odlučiti na to koja osnovna pitanja postavljamo izvorima nameravajući da iz njih iscrpemo sadržane informacije i beleške, tako da bismo mogli dobiti komparativne podatke iz mnogih različitih zapisa, iz analiza vršenih od strane raznih istraživača tokom dugog vremena, zatim iz brojnih izvora koji se odnose na pojave književnog života u raznim mestima naše zemlje i u raznim godinama razdoblja koje nas interesuje — razdoblja od jednog veka. Moramo znati ne samo kakva pitanja postavljamo da

*) U ovom broju časopis donosi prvi deo studije Dinamika književne kulture.

bismo dobili komparativne odgovore, nego, takođe, kakve tipove izvora registrujemo i prethodno analiziramo.

Da bismo utvrdili te pretpostavke valja najpre znati u kojem sazajnom cilju vršimo naša istraživanja. Pre nego što predložimo odgovor treba reći kako nazivamo disciplinu kojoj pripadaju naša istraživanja, što će posredno baciti svetlo na bliske istraživačke tradicije, privilegovane metode, dominirajuću problematiku.

Ta disciplina, kako proističe iz onoga što smo dosad rekli, različito se naziva — ili naukom o književnoj kulturi, ili istorijom književnog života, ili, konačno, sociologijom književnosti određenog vremena i mesta. Naš izbor u suštini predstavlja konvencionalnu odluku, te ona ne može sputavati istraživača koji formuliše probleme i koji predlaže adekvatne i plodne metode njihovoga rešavanja. Odbacili smo pedantne, prošlovekovne brige za precizno razgraničenje predmeta i oblasti različitih, tobože autonomnih disciplina. Suprotno — trudimo se da proučavamo granične situacije, da sagledamo kompleksne probleme čovekove prakse koja zanemaruje apstraktne granice predmeta i oblasti istraživačkih specijalnosti.

Intuicija sugerše da u sferi naših interesovanja primenimo i metode kulturne antropologije, i istorijske i sociološke metode. Jasno nam je da se moramo oslanjati na konstituisane rezultate teorije i istorije književnosti, da ne možemo prenebregavati brojne statističke informacije, dakle moramo se služiti tehnikama prikupljanja i takvih podataka. Nalazimo se pred otvorenim metodološkim mogućnostima i nismo obavezni da ih suviše pedantno i prerano zadržavamo, već upravo smatramo da nam može biti korisna prethodna odluka da li podatke prikupljamo i sistematizujemo za potrebe nauke o književnosti, ili za potrebe istorije književnog života ili za ovako i onako shvaćenu sociologiju književnosti. Tradicionalni pojam književnog života čini nam se prilično pogodan. On je, osim toga, višeznačan, a pri tom uzak. Upravo ne sugerše nikakvu određenu problematiku. Štaviše, podstiče istraživanja pojava, procesa, institucija koji su specifično književni, ne skrećući pažnju istraživača na to da je sudbina književnosti u društvu integralni deo širih pojava, procesa, institucija, celokupne, u stvarnosti nepodeljene kulture toga društva.

Smatram da do nesporazuma dovodi i pojam sociologije književnosti. Taj naziv ne ukazuje na predmet istraživanja izdiferenciran s obzirom na potrebe naučne specijalizacije, već na metodu koja u tim neodređenim istraživanjima

treba da bude primenjena, naime na sociološku metodu, razvijenu u drugačijoj sferi iskustava i naučnih tradicija nego što je nauka o književnosti, metodu koja je na književna istraživanja preneti dosta mehanički, a u suštini joj je strana.

Osim toga, pojam sociologije književnosti govori, i isuviše malo i isuviše mnogo. Otuda kohezivnost i jednoobraznost sociološko-književnih metodoloških propozicija. Jedni ističu da književne tekstove treba istraživati kao svojevrsne društvene dokumente koji informišu o stanju kolektivnog mentaliteta. Drugi ističu da je ovde reč o istraživanjima društvenih institucija književnog života, društvenog statusa pisca i društvenih uslovljenosti književnih ukusa i izbora čitalaca. Neki, i ti se upravo nalaze u centru sociologije književnosti, predlažu da se pomoću socioloških metoda objašnjavaju stvaralački procesi, pravci njihovog razvoja i rezultati. Ta istraživanja obično čine pokušaji ukazivanja na ekvivalente društvenih komponenta strukture dela, pokušaji ustanovljenja društvene geneze umetničkih formi, traženja homologije između društvene strukture, strukture kolektivne svesti određene epohe i društva i strukture dela. Ovde se pod prividom jedinstva sociološke metode preporučuje sasvim heterogena problematika. Neprikladno je gomilanje podataka, izvora i dokumentacije prema jedinstvenom planu za tako raspršenu problematiku. Sve do sada sociologija književnosti nema jedinstvenu sferu interesovanja; to su, u najmanju ruku, tri sasvim različite discipline nesigurno povezane prividnim jedinstvom metode. Kažemo — prividno, jer nismo uspeli da zapazimo zajednička metodološka svojstva u sociologiji književnosti L. Goldmana i R. Eskarpija ili R. Hogarta i H. Figena.

Otuda preporučujemo pojam *nauka o književnoj kulturi*, koji ukazuje na svojevrsan predmet istraživanja i njihov dosta širok obim, a ne naglašava nužnost privilegije jedne istraživačke metode. Dalja razmatranja predstavljaju razvijenu motivaciju ove teze. Njena formulacija omogućuje nam da odgovorimo na prethodno postavljena pitanja o cilju istraživanja koja smo planirali. Nauka o književnoj kulturi samo je zbog heurističkih ciljeva, zbog specijalnosti izlaganja i traganja izdvojena iz celine nauke o kulturi određenog društva, određenog mesta i vremena. Istraživanja kulture, sfera interesovanja kulturne antropologije, poznata su nam iz istorije nauke XX veka. Takođe, može se principijelno reći da ova nauka u krajnjoj instanci teži objašnjenju dinamike kulture, teorijskom i istorijskom objašnjenju njenih prome-

na i kontinuiteta, nastanka, razvoja i nestanka, a po mogućnosti i do sagledavanja pravilnosti tih procesa.

Pretpostavimo teorijski da težimo objašnjenju dinamike poljske književne kulture XX veka, epohe imperijalizma i proleTERSKE revolucije, da hoćemo da objasnimo kako u društvu toga vremena u uzajamnoj povezanosti funkcionišu pisaci-davaoci i čitaoci-primaoci, između kojih su dela — književni komunikati — u opticaju. Kako toj komunikaciji služi složen sistem sredstava masovnog saopštavanja uslovljen tehničkim i društvenim činiocima? Kako se u tim procesima formiraju književne odluke, čitalački izbori, promene kodova i književnih modela? Pri tome je stalno reć o uzajamnim funkcionalnim vezama svih tih elemenata. Reć je o odgovoru na pitanje kakve se društvene funkcije dela javljaju u određenoj kulturi, kakvim potrebama čitalačke publike služe, u kakvoj društvenoj ulozi angažuju pisce, kakvi se tehnički i društveni uslovi kruženja tih odnosa moraju ispoljavati. U kakvim se vezama i celinama tipova i ponašanja određene nacionalne kulture formira književna kultura? Kakve promene doživljava?

Potpuno smo svesni višeznačnosti i nejasnoće ovih pitanja. Ipak mislim da ona sugerišu intuitivno uhvatljivo uputstvo za istraživanje književne kulture kao dinamične strukture — kao uzajamne, na odgovarajući način hijerarhizovane, dijalektičke povezanosti funkcija književnih i čitalačkih tipova i ponašanja, funkcija kodova i komunikacionih institucija, funkcija dela u složenom svetu određenih težnji, društvenih i klasnih konflikata.

Književnu kulturu sačinjavaju književni i čitalački tipovi i ponašanja kao i sredstva masovnog saopštavanja koja služe komunikaciji između pisaca i čitalaca. Njeni korelati su, ponavljam S. Osovskog, književna dela koja su stvorena u njoj ili samo u njoj funkcionišu.

U društvenoj funkciji dela izražava se dinamična veza svih tih elemenata, a istraživanje te funkcije predstavlja našu centralnu problematiku.

Kulturu sačinjavaju znaci i stvari. Prvi imaju semiotičke društvene funkcije, drugi predmetne. Međutim, ti se znaci po pravilu ne javljaju bez predmetnog nosioca. Svaki element kulture, proizvod ili proces istovremeno vrši i predmetnu i semiotičku funkciju. I jedna i druga su svojstvene određenoj posebnoj praksi zahvaljujući kojoj nastaje dati proizvod i razvija se dati proces. Među praksama postoje inten-

cionalni komunikacioni i mnogi drugi tipovi praksa sa proizvodnim na čelu. Rezultat prvih su bogate semiotičke funkcije određenog elementa kulture ali često siromašne predmetne funkcije. Rezultati drugih praksa obično vrše bogate predmetne funkcije, međutim, siromašne, gotovo „sporedne” semiotičke funkcije. Ali značenje uvek imaju samo kao elementi kulture, samo ih onda čovek razume, smisla imaju samo ako su „čitljive”. Raznobojna narodna nošnja, kako govori P. Bogatirjev, kao predmet služi za oblačenje. Kao semiotički predmet, kao određena struktura znakova jednog ili više znakovnih sistema određene kulture, višefunkcionalna je. Sa znakova te nošnje odčitavamo uzrast, pol, društveno stanje, čak i stepen imućnosti onoga koji je nosi, zahvaljujući njoj razumemo mađične, erotske, ludičke i mnoge druge semiotičke funkcije naše nošnje.

Predmetne funkcije određenog dela su siromašne. Primerak knjige služi saopštavanju određenih sadržaja. Ali veliki broj primeraka iste te knjige ima mnogo bogatije predmetne funkcije. I one moraju biti proučene u našim istraživanjima. Kada stotine hiljada jeftinih primeraka *Gospodina Tadeuša* (Papa Tadeuša) mogu stvarno da zalutaju u potkrovlja onda vrše određenu važnu delatnost demokratizovanja književne kulture. Te društvene funkcije ne možemo potcenjivati.

Međutim, bez obzira na to, društvene funkcije dela kao semiotičkoga predmeta centralna su pitanja za naša istraživanja. Osim toga bitna je i semiotička problematika i neophodne tehnike semiotičke analize. Ali o tome ćemo kasnije govoriti.

Društvene funkcije semiotičkih predmeta, koje podređuju sebi i predmetne funkcije sopstvenih materijalnih nosilaca, ispoljavaju se u društvenoj komunikaciji. Isto tako, društvene funkcije književnih dela ispoljavaju se u društvenoj književnoj komunikaciji.

Principijelno, teorija i istorija književnosti, njihova celokupna poimovna aparatura, njihove klasifikacije uglavnom se odnose na objašnjenje tajne stvaralaštva. Njih interesuje pisac kao stvaralac, delo u procesu stvaranja, čitalac kao koautor koji konkretizuje delo kao određeni estetski predmet.

Nas, međutim, interesuju pisac, čitalac i delo u procesu društvene komunikacije. To je drugačije stanovište od prethodnog, ističe druge probleme, traži sopstvenu istraživačku poimovnu aparaturu i posebne klasifikacije.

Istraživanja komunikacija ne suprotstavljamo istraživanju stvaralaštva. Ali to nisu kompleментарne oblasti. Analiza stvaralaštva ima temeljni, konstitutivni karakter, istraživanja komunikacija — pomoćni, konsekutivni. Istražujući delo, pisca, čitaoca u procesu društvene književne komunikacije, moramo stalno koristiti rezultate teorije i istorije književnosti. Bez teorijske i istorijske nauke o književnosti ne bismo uspeli čak ni da formulišemo naša bitna pitanja o književnoj komunikaciji. To je specifična istraživačka perspektiva što stalno moramo imati u vidu.

Društvene funkcije dela (preciznije: teksta) ne ispoljavaju se ni u stvaralaštvu ni u njegovim neponovljivim rezultatima nego u društvenoj književnoj komunikaciji. Ako nas one interesuju moramo se usredsrediti na istraživanje procesa društvene književne komunikacije vodeći računa o tome da je to sfera društvene komunikacije uopšte, veštački odvajana za heurističke ciljeve.

A ako hoćemo, a hoćemo, imati u vidu pretpostavke koje se ne odnose na unutaraju problematiku dela nego na njihov društveni život, spoljašnje uslove njihovoga optičaja, načine kontrolisanja tih procesa od kolektiva, društvene situacije njihovih stvaralaca, književnih izbora njihovih čitalaca, onda se moramo složiti da su nam, naučopštenije govoreći, potrebni svi oni podaci koji će na kraju poslužiti za potpun odgovor na pitanje kakve funkcije delo vrši u određenoj kulturi. A te funkcije često promenljive funkcije istog dela, ispoljavaju se toliko društvene književne komunikacije u različito vreme, u različitim uslovima, u različitim kontekstima.

Možemo ograničeno prihvatiti obim prikupljenih podataka i pregledanih izvora, osnovnu pretpostavku koja se odnosi na naš istraživački postupak i svojevršno formulisanje pitanja koje hoćemo da postavimo našim izvorima — pretpostavka da se bavimo svim tim izvorima koji se odnose na društvenu književnu komunikaciju od 1890—1970. godine, a prema potrebi i na opštiji kontekst društvene komunikacije toga vremena. Mrežu sopstvene dokumentacije moramo dosta raširiti. Ukoliko se više udaljavamo od stvaralačke perspektive i približavamo komunikacionoj perspektivi, utoliko se više moramo orijentisati prema čitaocu a ne prema piscu kao glavnom junaku naših istraživanja. A društvene situacije u kojima učestvuju pisci malobrojnije su, manje bogate i manje izdiferencirane od onih u kojima učestvuju čitaoci.

Moramo biti pripremljeni na to da se naša prikupljanja i istraživanja ne ograniče, na pri-

mer, na podatke o onim institucijama koje služe neposrednom susretanju čitalaca i pisaca, kao književni klub ili književno veče, nego treba da obuhvate raznovrsne institucije čitalačke inicijacije, često daleke od tradicionalno shvaćenog književnog života, kao što su čitaonice društvenih organizacija po selima i varošicama u kojima su čitaoci prisustvovali čitanju naglas jedinoga primerka knjige ili dela i diskutovali o njemu. Bogatiji izvor će biti izveštaji o kulturnom radu Saveza železničara i nekih drugih organizacija nego što su sećanja ovog ili onog književnog posmatrača. Otuda će statistički, kvantitativni pristup, izvorna informacija, doseganje do svake organizacione skupine, amaterskog pozorišta, čitaonice, biblioteke, narodnog univerziteta, biti važni. Ovi podaci nisu suštinski po svojoj jedinstvenosti, neponovljivosti, nego baš zbog svoje ponovljivosti, tipičnosti, značaja za brojčanu karakteristiku određenog vida društvene književne komunikacije.

2.

Dalji korak u razgraničenju naše problematike, pa samim tim i obima dokumentacionog materijala i vrste pitanja koja se postavljaju, učinićemo uvodeći tri pojma: 1) društvene situacije književne komunikacije, 2) modela književnosti koji funkcionišu u odgovarajućim situacijama, i 3) društvenih opticaja književnosti koja se javljaju u određenom društvenom prostoru. Razmotrićemo te pojmove u narednim paragrafima. Počnimo od prvog pojma. Pogledajmo prethodno konkretni primer jedne od mnogih mogućih društvenih situacija književne komunikacije.

Pretpostavimo da nas interesuju društveni uslovi opticaja književnih dela u razdoblju između dva svetska rata u Poljskoj. Biramo aktivne čitaoce koji, međutim, u većini nisu završili potpunu osnovnu školu i nisu stvorili školske čitalačke navike. Nalazimo ih u omladinskim organizacijama koje se bave kulturnim radom, koji u principu ima šire društvenopolitičke zadatke. Te su organizacije izrazito povezane sa masovnim emancipatorskim, reformističkim i revolucionarnim pokretima epohe Dokumentacija koja se odnosi na te organizacije, a naročito na njihovu kulturnu politiku i kulturnu delatnost, predmet je naše istraživačke pažnje. Ovde nije dovoljno prikupljanje podataka. Treba, služeći se na najbolji način rezultatima radova istoričara društvenih pokreta stvoriti tipologiju organizacija sa stanovišta promenljivosti njihove kulturne politike. Naglasimo da

se ograničavamo na seoski teren. Na osnovu izveštaja organizacija, sećanja učesnika, slučajnih radova možemo razlikovati dva osnovna tipa organizacije: samostalne i patronatske. Prvi, kao na primer „Wici”,⁴⁾ cenili su ulogu književnosti u procesima kolektivnog društvenog napretka, izlaska iz zapećka, formiranja svoje istorijske, građanske sudbine, prelaska od učešća u lokalno-tradicionalnoj kulturi do učešća i kostvaralaštva opštenacionalne kulture. Druge, kao katolički omladinski savezi, bile su odane tradicionalizmu, nisu podržavale samostalno čitanje i diskusije o pogledu na svet, cenile su podređenost ličnom autoritetu lokalnog patrona, nisu podsticali na intenzivno korišćenje literature.

Uporedimo i analizirajmo podatke koji se odnose na „Wici” i slične organizacije. Utvrdimo koju ulogu igra čitanje lepe književnosti u njihovoj delatnosti. Istražujemo — pretpostavimo iz pozitivnih razloga — da je ta delatnost glavni, dominirajući način okupljanja čitalaca na poljskom selu između dva rata. Tada odgovaramo na pitanje kako su ti novi čitaoci bili uvedeni u samostalno čitanje. Inicijalne čitalačke institucije bile su po pravilu posebni organizacioni skupovi koji su održavani periodično i sistematski, na kojima su se knjige čitale naglas i o njima diskutovale. Diskutovano je i o knjigama koje su individualno čitane. Čitanja naglas su bila česta, jer je knjiga bilo malo pošto je biblioteka organizacije snabdevana od skromnih priloga. Ta su čitanja predstavljala deo opšte delatnosti, bila su deo strukture realizacije društvenih ciljeva, i to ne samo određenog kruga nego i cele organizacije, svih krugova povezanih zajedničkim težnjama, zajedničkom ideologijom, institucionalnom vezom. A o materijalnoj vezi između članova i organizacione celine odlučivao je njen časopis. On je, po pravilu, vršio sistematsku ulogu kolektivnog savetnika u oblasti književnih izbora. Njegovi saveti oslanjali su se na kriterije koji su proisticali iz težnji, ideja i rada organizacije. Reč je o preferiranju takvih dela koja bi se mogla uključiti u drugu, izvanknjiževnu delatnost organizacije. Nedeljnik „Wici” već je 1932. godine, čim se pojavio *Kordijan i prostak* Kručkorskog, preporučio ovu knjigu svojim članovima da je čitaju i o njoj raspravljaju u upovima u svojim kružocima. Savez „Wici” koji se radikalizovao u procesu prelaska od agrarizma ka radikalnoj kritici kapitala-

⁴⁾ „Wici” je omladinska organizacija koja se razvila kao radikalno krilo Saveza seoske omladine. Opširno o ovoj organizaciji piše D. Gataj u knjizi *Ponastanie Związku Młodzieży RP „Wici”*, Wwa, 1959. Organizacija je dobila naziv prema istoimenom nedeljniku koji je izdavao Savez seoske omladine. Organizacija je nastala 1928. godine.

lističkoga uređenja, hteo je u praktičnoj delatnosti da iskoristi ozbiljnost sadržaja u romanu Kručkovskog. Organizacija je stvarala svoje institucije čitalačke inicijacije. institucije za književni izbor i institucije učešća u književnoj kulturi, u vidu diskusionih klubova o pročitanim knjigama. Ove institucije su bile veoma bogate, nisu se ograničavale samo na skupove ili na pretplatnike časopisa ili na biblioteke koje su opremili članovi.

Forme učešća u književnoj kulturi jesu amaterski pozorišni pokret, razne estradne inscenacije stihova, predavanja na narodnim univerzitetima, kulturne priredbe šire od delokruga jednoga kružoka, koje su organizovale sreske ili vojvodske organizacione instance, i na kraju, tokom vremena, uporedo sa stvaranjem funkcionalnih književnih grupa koje su imale zajednički idejni i politički program sa masovnim pokretima, susreti sa piscima i književne večeri organizovane po selima. Sve to ulazi u sastav nauke o književnosti, u poznavanje društvenih situacija književne komunikacije u kulturi određenog vremena i mesta.

Bitna osobina razmatranih situacija jeste njihova ponovljivost, trajnost dominirajućih svojstava, nezavisnost od modifikacija izazvanih razlikama u individualnim ponašanjima njihovih učesnika. Književnost za čitaoce ove organizacije bila je isto ono što i njena pojava u komunikacionim situacijama u kojima su se ti čitaoci po pravilu susretali sa književnošću. Društvenu situaciju književne komunikacije karakterišu sredstva masovne komunikacije koja učestvuju u njoj i institucije koje posredno ili neposredno govore o čitalačkoj inicijaciji, o književnim izborima, o učešću u književnoj kulturi. Osnovno pitanje, pri tome, svodi se na sagledavanje tih sastavnih elemenata u njihovom funkcionisanju, u njihovoj dinamici; sagledavanje strukture, u čiji sastav ulaze uzajamne funkcionalne veze, relacije između njenih elemenata i njihove eventualne promene koje modifikuju celokupan strukturni poredak svojstven jednoj a ne drugoj situaciji. U našem primeru važna je uloga i tipologija društvenih pokreta između dva rata, njihova funkcija u ondašnjoj kulturnoj politici, njihova povezanost sa specijalizovanom kulturnom delatnošću. Važan je društveni i kulturni kontekst tih pojava. Odnos društvenih pokreta prema tipovima predindustrijske lokalno-tradicionalne, seoske kulture i kulture industrijskih društava zajedno sa njenim nacionalnim tradicijama. Važan je i pravac kulturnog razvoja ovog vremena. Kad govorimo o ulozi sredstava za širenje književnosti u istraživanoj komunikacionoj situaciji, mora nam biti jasan

njihov kulturni karakter, njihova stvarna funkcija. Komunikaciona situacija koju smo kao primer opisali ne bi se mogla ni zamisliti bez pronalazaka XX veka i primene novih štamparskih tehnika kod nas, bez visokotiražne štampe, bez jeftinih proizvoda poligrafske industrije, bez omasovljenja knjižarsko-novinskog tržišta i čitalaštva. Pri tome treba znati kako u procese omasovljenja ingeriraju elektronska sredstva širenja književnosti. Sve to odlučuje o pravcu razvoja kulture od njenog predindustrijskog do industrijskog tipa, od lokalno-tradicionalne do opštenarodne kulture, i to ne samo pod uticajem idejnog izbora nego i kulturnih pritisaka u oblasti tehničkog napretka, u oblasti razvoja masovnog tipa kulture, tj. kulture opremljene savremenim masovnim sredstvima društvene komunikacije.

Karakteristika društvenih tipova situacija književne komunikacije zahteva prethodno prikupljanje i korišćenje saznanja o napretku u poligrafskoj industriji, o delatnosti izdavačkih institucija, o knjižarskom tržištu, o novim izdanjima i novinskom tržištu, o razvoju savremenih sredstava širenja književnosti kao što su radio i televizija, i o novim sredstvima koja delimično služe književnosti, kao što je na primer film. Istraživanja funkcionisanja elektronskog načina širenja književnih sadržaja neophodna su prilikom stvaranja nauke o književnoj kulturi XX veka. Ona, međutim, zahtevaju organizovanu saradnju specijalista širokih kompetencija, širih nego što su književne pa čak i sociološke.

Potrebni su, dakle, teorijski rezultati koji bi poslužili kao osnova za odgovor na pitanje kako se, zavisno od sredstava masovnih komunikacija, u percepciji menja književni tekst, a šta u njemu ostaje nepromenljivo. Jer, bajku o Crvenkapi drugačije čitamo, drugačije je slušamo na radiju, drugačije gledamo njenu televizijsku inscenaciju. Ali u svim slučajevima znamo da je Crvenkapa bila odvažna, a vuk zao. Kakav je, dakle, obim promena književnog teksta kao semiotičkog predmeta, promena zavisnih od specifičnih svojstava sredstava masovne komunikacije?

Sredstva masovnoga komuniciranja nezavisno od komunikacionih sadržaja, nezavisno od svojstava emitovanog programa kao semiotičkog predmeta, sama po sebi su predmeti. Razlikuje ih sam način prenošenja sadržaja svojstven određenom sredstvu, sam — ovakav ili onakav atak na ova a ne ona čula i receptivne čovekove centre. Na primer, radio kao stvar — kao složeni sistem predajnika i prijemnika, sistem institucija, programskih biroa — ima određene

predmetne funkcije drugačije od funkcija štampe, izdavačkih kuća kao predmetnih načina prenošenja određenih sadržaja. Osim toga, drugačije su antropološke posledice različitih predmetnih funkcija radija i štampe.

Poznavanje svega ovoga je neophodno za nauku o književnoj kulturi i za karakteristiku pojedinih društvenih situacija književne komunikacije.

Ako ovi teorijski problemi spadaju u kompetencije lingvиста, kulturnih antropologa i psihologa, istraživačima književne kulture pripada grupisanje istorijskih podataka koji se odnose na razvoj književnosti na radiju, na televiziji, na njen udeo u filmu i na mnoge druge proizvode vizuelne kulture XX veka. Društvene situacije književne komunikacije ne razlikujemo samo u odnosu na različita sredstva masovnog prenošenja, o čemu smo ranije govorili. Razlikujemo ih, prvo, s obzirom na način angažovanja čitalačke publike. Šta ovde imamo na umu objašnjava nam i primer čitalaca — „vičaža”. Drugo, ove situacije razlikujemo s obzirom na dominirajuću ulogu pisca koji deluje u takvim prilikama.

U našem primeru: ponovljiva, modelska komunikaciona situacija, u kojoj su učestvovali „vičaži”, usmerava ih u pravcu instrumentalnog tumačenja književnosti, u pravcu služenja političkim kodom prilikom čitanja književnog dela. Istorijski gledano tako je i bilo. Čitaoci — „vičaži” — preferirali su na izrazito politizovan način književnost koja se mogla društveno instrumentalizovati. Imali su običaj da čak i klasična dela čitaju na aktuelizovan i politizovan način. Očigledno bi grešio onaj koji bi smatrao da je književna politika „Wici” vodila ka deformacijama odnosa prema književnosti. Obrnuto, to što je prethodno rečeno odnosi se na vidljivu ali ne jedinu tendenciju književnog izvora, književne politike. Ona je propovedala da se svesno kontaktira sa autentičnim vrednostima klasičnih dela. Propovedala je da se izvrši širok izbor u skladu sa velikim bogatstvom nacionalne kulture i njene tradicije. Uslovljavanje društvenog napretka dostignućem kulturnog napretka nije bila nedоследnost. A kulturni napredak se zasnivao na aktuelizaciji učešća ličnosti u nacionalnoj književnoj kulturi, a ne samo u njenim izabranim, relativno siromašnim, instrumentalizovanim oblastima. Pa ipak angažovana književnost igrala je kod „vičovih” čitalaca posebnu ulogu. I tako je moralo biti s obzirom na karakter situacija književne komunikacije u kojima su „viči” po pravilu učestvovali. To ih nije — valjda ne slučajno — guralo na čitalačku marginu on-

dašnjeg razvoja svetske književnosti, jer upravo tridesetih godina angažovana, politizovana književnost izbija na čelo stvaralaštva u mnogim zemljama. O tome su odlučivale društvene borbe, istorijski uslovi, koji takođe ne mogu biti strani istraživačima književne kulture epohe. Upravo ti su uslovi formirali kulturnu i književnu politiku epohe. Politiku koja je uticala na čitaoce i na stvaraoce posredstvom određenih institucija.

Istraživanje književne kulture i naročito društvenih komunikacionih situacija zahteva prikupljanje podataka i analizu delatnosti države, crkve, društvenih pokreta u toj oblasti. Država deluje putem svojih ministarstava prosvete i kulture, putem posebnih fondova za podsticanje kulture i književnosti. Crkva putem sistema svojih vaspitnih i propagandnih organizacija. Društveni pokreti putem političkih partija a pre svega njihovih kulturnih programa.

Realizaciji programiranja književne kulture crkve i društvenih pokreta i njihovih partijskih avangardi služile su velike idejno izdiferencirane centrale kulturnometničkih društava i pojedinih udruženja koja im pripadaju.

Delatnost institucionalnih nivoa: programske centrale društva koja omasovljuje i organizacione ćelije koja angažuje pojedince — sačinjava određenu kulturnu književnu politiku i njena glavna dostignuća u određenom vremenu. Dobro poznavanje programa i istorije tih institucija predstavlja početak nauke o književnoj kulturi i komunikacionim situacijama u društvima XX veka koja se odlikuju visokim stepenom institucionalizacije i svesnim ostvarenjem određenih klasnih kulturnih politika, pa i književnih, koje se među sobom bore.

Upoznavanje sa institucijama kulturne politike i njihovim funkcionisanjem vodi nas ka istraživanju institucija čitalačke inicijacije koje mogu biti drugačije nego što su u našem primeru. Najpoznatija institucija inicijacije u XX veku bila je i ostala škola, u izvesnim društvenim sredinama dom, danas u velikoj meri to mogu biti elektronska sredstva masovnog prenošenja kulturnih sadržaja.

Posebno pitanje jeste uloga visokotiražnih časopisa u formiranju književne kulture XX veka. To se odnosi na svojesvrzne vidove književnosti i pisanja povezanog sa društvenim funkcionisanjem časopisa našega stoleća.

Zatim, treba razmotriti sve ono što služi književnom izboru ličnosti, počev od reklame, preko stvaranja legende o delu, o piscima, preko

kolportaže, pa do uloge idejno organizovane bibliotečke konsultacije i funkcija književne kritike u koju ulaze problematika ukusa i promenljive književne mode.

Poseban napor u oblasti prikupljanja podataka i njihovog istorijskog sređivanja zahtevaće istraživanje aktivnog učešća u kulturi, istraživanje institucija koje čine specifičnim to učešće, olakšavaju koncentraciju i širenje književnih dela. Tom domenu pripada problematika pesničkih kafana, književnih večeri, pozorišta, kabarea, amaterskih pozorišta, klubova, organizacionih skupova, pa do biblioteka, njihovog funkcionisanja i uticaja.

Učešće u književnoj kulturi treba, takođe, razlikovati u odnosu na takve kriterijume kao što su sopstvena i strana kultura, originalna i prevodna, klasična i savremena. To stanovište će nam, takođe, ukazati na značajnu karakteristiku komunikacionih situacija. Na primer, u godinama između dva svetska rata, u situacijama koje su služile čistoj književnoj zabavi, češće su funkcionisali prevedeni nego originalni tekstovi. U našem stvaralaštvu imali smo znatno manje ludičkih tekstova nego što su zahtevale društvene potrebe. Kriteriji koji su prethodno predloženi poslužiće nam za isticanje važnog polja istraživanja, politike prevodjenja, politike povezivanja sa stranim kulturama i politike obnove klasike, dakle izbora određene tradicije. U toj oblasti nemamo potrebnu bibliografiju prevoda i obnove klasika. Nemamo odgovarajućih statističkih poređenja kakve prevodne veze i sa kojim stranim kulturama i u koje vreme dominiraju. Ne posedujemo statistiku izdanja klasika koja bi potvrdila društveni odjek, na primer, renesanse, kroz masovnost tiraža, broj izdanja u određenim vremenskim okvirima.

Posebno tešku oblast istraživanja, čiji su rezultati neophodni za karakterisanje konkretnih komunikacionih situacija i celokupne književne kulture određenog razdoblja, predstavlja saznanje faktičkih književnih izbora koje vrše razne grupe čitalaca koje učestvuju u određenim komunikacionim situacijama čija je struktura formirala njihove ukuse i tipične preferencije. Imamo veoma malo rezultata anketnih istraživanja iz tog razdoblja u odnosu na prvu polovinu XX veka. A i oni koje imamo su nepouzdana. Međutim, kao izvori mogu biti memoari, svi podaci koji se odnose na tiraž, kupovina knjiga, svi podaci koji potiču od kritičara, posredna svedočenja ukusa i književnih moda. Treba, dakle, obraditi celokupan sistem istorijske rekonstrukcije faktičkih književnih izbora. Istraživači tih problema u rani-

jim stolecima razradili su dosta korisnih metoda.

Konačno, prilikom označavanja društvenih situacija književne komunikacije potrebna su nam prostorna razgraničenja, poznavanje različitih čitalačkih regiona određene književne kulture. Drugačije su u godinama između dva rata izgledali bogati i konzervativni čitaoci seljaci iz okoline Češina, a drugačije čitaoci radnici u crvenom Dombrovskom Zaglembju.

Toliko o složenoj problematici i obimu potrebne dokumentacije koja se odnosi na čitaoca prilikom karakterisanja društvenih situacija književne komunikacije. Ali uslov za komunikaciju jeste, pored primaoca, pošiljalac. U takvim situacijama i pisci se javljaju u određenoj društvenoj ulozi. Ponovljivost situacije nameće piscu određeno pretpostavljanje potencijalnog i virtuelnog adresata, primaoca njegovih dela. S druge, pak, strane, potencijalno i virtuelno učešće pisca u određenoj komunikacionoj situaciji motiviše njegovu odluku za pisanjem.

Možemo danas zamisliti pisca u tradicionalnoj ulozi umetnika XX veka, ali i u novoj ulozi — aktiviste koji je dobrovoljno podređen disciplini određenog političkog pokreta pa čak i njegovoj organizaciji. Industrija i tržište masovne zabave XX veka stvorili su novu društvenu ulogu — književnog tehničara. On radi za kolektiv, ostvaruje narudžbine, realizuje serijske književne sheme — ne „stvora“ u smislu XX veka nego „proizvodi“. Društvene situacije književne komunikacije, u kojima delo treba da služi samo kao zabava, za ispunjenje slobodnoga vremena, formiraju društvenu ulogu pisaca-književnih tehničara.

To se, očigledno, vezuje za promene društvenog statusa pisca uopšte. To se vezuje za profesionalizaciju pisanja. Vezuje se za funkcionisanje celokupnog sistema institucija profesije pisaca u društvu našega vremena.

Za to nam je potrebna nauka o piscu. Ovde očigledno nije reč o biografijama neponovljivih književnih individualnosti, mada i one mogu biti izvor izvesnih uopštavanja. Reč je o tome što se može kazati o svim ili o pojedinim grupama pisaca određenog vremena i mesta, šta im je zajedničko, šta karakteriše pisanje kao profesiju i književne društvene uloge koje su funkcionalne u određenoj kulturi.

Potrebni su podaci, uglavnom statističke informacije, koji se odnose na društveno poreklo i teorijsku orijentaciju pisaca, na njihove godine, na generacijske podele, na obrazovanje i pol. Potrebna je nauka o njihovom materijal-

nom položaju, posebno o honorarima, broju izdanja knjiga, o uslovima debitovanja i izdavanja kolektivnih dela. Potrebna nam je nauka o tome iz kojih izvora pisci crpe prihode, da li imaju drugu profesiju, šta im pružaju paraknjiževne aktivnosti u redakcijama, na radiju, na televiziji, na filmu. Potrebno je poznavanje njihovih prostornih uslova za rad, poznavanje načina književnog rada, produktivnosti toga rada, dužine trajanja književne karijere, izvanknjiževne društvene aktivnosti. Počev od čuvene knjige *Život i rad poljskog pisca*, koju je 1932. izdao Institut za društvenu privredu, pa do rezultata statističkih istraživanja A. Sićinskog i M. Valisa, imamo gotove uzore prikupljanja i statističke obrade takvih informacija.

Književne organizacije predstavljaju institucije koje utiču na profesionalizaciju pisanja. Za to su nam potrebna saznanja o savezima, klubovima, književnim grupama, čija će nam sociološka psihologija pomoći da razlikujemo njihove društvene funkcije.

Posebnu pažnju zahteva prikupljanje podataka koji se odnose na različite forme mecenatstva prema književnosti i — na osnovu pažljivih arhivskih istraživanja — na društvenu kontrolu nad književnošću. U drugom slučaju nije reč samo o državnoj cenzuri nego i o različitim formama književnog društvenog tabua; nije reč samo o tome kako se brzo likvidirala konkretna književna informacija, nego o tome kako se stvarao društveni presedan sa kojim bi računao pisac u budućnosti, prihvatajući ga ili plašeći ga se. S tim u vezi neminovno je istraživanje formi književne samoodbrane, izvanknjiževnoga napada na društvenu zaostalost kolektivnih institucija književnog protesta u XX veku.

Na taj način prikupljamo materijal koji piscu služi kao tipološka karakterizacija društvenih situacija književne komunikacije. Pisac ne podleže samo njihovom uticaju kao potencijalni učesnik nego i sam utiče na formiranje komunikacionih situacija mogućih u određenoj književnoj kulturi. Može se, na primer, na osnovu podataka iz zapadnih zemalja zamisliti da će pisac u ulozi književnog tehničara toliko dominirati nad piscem u ulozi aktiviste da građanske književne aspiracije gube svaku atraktivnost. Jednostavno, kod književne omladine nestaće sećanje na to da pisac stoji na braniku građanske savesti. Na to mesto će biti postavljen književni tehničar koji će politički služiti određenom centru dispozicije koji će naručivati tekstove u kojima će se ostvarivati željene

propagandne sheme. Antihumanizam Flemingovih serijskih romana dobar je primer takve degenerativne evolucije pseudoangažovane književnosti. U zadatke istraživača dinamike književne kulture spada prikupljanje podataka koje bi omogućilo da se formuliše pravac evolucije, da se ukaže na razvoj, promene društvenih situacija književne komunikacije određenog vremena i mesta i promene stavova, tipova ponašanja njihovih učesnika — i pisaca i čitalaca. Stalno valja imati na umu da ne prikupljamo samo podatke koji se odnose na sinhronijski opis nego i na dinamiku razvoja, na dijahronijske promene.

(Preveli sa poljskog RADOSLAV i MIROSLAVA ĐOKIĆ)

